

Q‘ZBEKISTONDA “O‘ZBEK TILI” VA “DAVLAT TILI” TUSHUNCHALARI HAMDA ULAR ALOQADORLIGINING IJTIMOIIY- FALSAFIY TAHLILI

Zebo Allayorova, Shahrisabz davlat pedagogika instituti “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri, falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF “UZBEK LANGUAGE” AND “STATE LANGUAGE” IN UZBEKISTAN AND THEIR INTERRELATIONSHIPS

Zebo Allayorova, Head of the Department of Foreign Languages of the Shakhrisabz State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ “УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК” И “ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК” В УЗБЕКИСТАНЕ И ИХ ВЗАИМОСВЯЗИ

Зебо Аллаярова, заведующая кафедрой иностранных языков Шахрисабзского государственного педагогического института, доктор философии (phD), и.о. доцента

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda “o‘zbek tili” va “davlat tili” tushunchalari hamda ular aloqadorligining ijtimoiy-falsafiy tahlili, mazkur tushunchalarning shaxs ma’naviyatini yuksaltirish, jamiyatda davlat tilining tarbiyaviy maqomini ko‘tarishning muhim omillarini aniqlash masalalari tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: davlat tili, o‘zbek tili, tarbiyaviy maqom, ijtimoiy-falsafiy tahlil, shaxs ma’naviyati, ona tili, til siyosati.

Abstract: The article deals with the issues of socio-philosophical analysis of the concepts of “Uzbek language” and “state language” in Uzbekistan and their interrelationships, identifying important factors in improving the spirituality of the individual, the educational status of the state language in society.

Keywords: state language, Uzbek language, educational status, socio-philosophical analysis, personality spirituality, native language, language policy.

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы социально-философского анализа понятий “узбекский язык” и “государственный язык” в Узбекистане и их взаимосвязи, выявления важных факторов повышения духовности личности, воспитательного статуса государственного языка в обществе.

Ключевые слова: государственный язык, узбекский язык, воспитательный статус, социально-философский анализ, духовность личности, родной язык, языковая политика.

<https://orcid.org/0009-0008-8748-2466>

e-mail:

zebinisoallayorova51@gmail.com

KIRISH. Inson ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblangan til jamiyatda turli maqomlarga ega. Muayyan til undan foydalanuvchilar uchun ona tili, davlat tili, ikkinchi til sifatida muomalada bo'ladi. Jumladan, o'zbek tili ham tilni tashuvchi xalq uchun ona tili, ko'p millatli mamlakat uchun davlat tili, ikkinchi til sifatida amal qiladi. Mamlakatda shakllangan yangi til siyosati uning ta'limiy, tarbiyaviy maqomini ko'tarishga ham zarur talablarni qo'yimoqda. "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni Ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak"¹ ligi o'zbek tilining davlat tili, ona tili sifatida tarbiyaviy maqomini ko'tarish tamoyillarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

R.Zaripovning ta'kidlashiga ko'ra, dunyodagi mavjud tillarning maqomi, asosan, uch mezon bilan belgilanadi:

- 1) so'zlashuvchilar sonining miqdori;
- 2) tilning imkoniyati va funksionalliligi;
- 3) moslashuvchanliligi hamda lug'at boyligi.

Globalizatsiya davrida ularga qo'shimcha ravishda yana uchta mezon shakllanayotganligini qayd etishimiz mumkin:

- 1) tilning internet tarmog'i hamda elektron platformalardagi o'rni (tilning elektronlashtirilganlik darajasi va undan foydalanish imkoniyatlarining qamrovi);
- 2) tillarning imtiyozlilik darajasi;
- 3) hukumatlar tomonidan tilga bo'lgan iqtisodiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy e'tibor².

Ma'lumki, ko'p millatli mamlakatlarda "til siyosati har doim u yoki bu siyosiy yo'nalishning tarkibiy qismi bo'lib yuzaga chiqadi. Bu har xil davlatdagi muayyan sinflarga yoki ijtimoiy guruhlarga nisbatan ichki siyosat bo'ladimi yoki muayyan davlatlar, guruhlarga nisbatan tashqi

siyosat bo'ladimi, ko'pincha, shu holatda namoyon bo'ladi"³. Shuning uchun ham tadqiq jarayonida zamonaviy ko'p millatli davlatlarning o'quv amaliyotida qayd etilgan til siyosatining amaliy jihatlariga e'tibor qaratish lozim.

MUHOKAMA. Mamlakatda huquqiy maqomni olgan tilning rivojlanish darajasi, ushbu tilning imkoniyatlari hamda funksionalliligi muhimdir. Sotsiolingvistikada huquqiy maqom tushunchasi bilan bir qatorda, tilning "amaliy (funktional, kommunikativ) holati" tushunchasi mavjud bo'lib, bu tilning rivojlanish darajasini, uning turli aloqa sohalariga xizmat qilish qobiliyatini anglatadi. "Davlat tili" tushunchasi "rasmiy til" tushunchasidan ancha kengroqdir: davlat tili – ijtimoiy aloqaning barcha sohalarida faoliyat ko'rsatadigan madaniyat, siyosat, fan tili; davlat idoralari, ish yuritish ishlarida qo'llanadi⁴.

Ma'lum bir davlatda biror tilga rasmiy til maqomini berishda shu mamlakat hududida mavjud millatlarning tillari hisobga olinishi darkor. Avvalambor, eng ko'p aholi so'zlashuvchi tilga e'tibor qaratiladi. Shu tilning imkoniyatlari rasmiy til maqomi darajasiga javob bersa, ana shu til mamlakatning rasmiy tiliga aylanadi. Bu jarayon bir millat ko'pchilik bo'lib istiqomat qiluvchi mamlakatlarda qiyinchiliksiz amalga oshadi.

Davlat tili. Ma'lum bir tilning rasmiy maqomga ega bo'lishi uning nufuzini oshiradi.

Davlat tili — muayyan [mamlakatda qonun](#) chiqarish, ijroiya va sud hokimiyatlarida ish yuritish uchun rasmiy belgilangan [til](#). Odatda, ko'p millatli mamlakatlarda, masalan, [Hindiston](#), [Kanada](#), [Shveysariyada](#) qaysi til yoki tillar rasmiy ekanligi konstitutsiyalarida belgilab qo'yilgan. Davlatlarning ko'pchiligida rasmiy til bilan davlat tili aynan bir xildir. Faqat ayrim mamlakatlardagina rasmiy til davlat tili maqomidan farqlanadi. Masalan, Shveysariyada konstitutsiyaga binoan nemis, fransuz, italyan tillari — rasmiy til; [nemis](#), [fransuz](#), italyan va retoroman

¹uz.uz. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.

² Zaripov R. Mustaqillik yillarida o'zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm. Fil.fan.fal.dr.diss.avtoreferati. –Toshkent, 2021. 26 b.

³Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - 148 с.

⁴ Словарь социоллингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В.Ю. - М., 2006. - 311 с.

tillari — davlat tili sanaladi ⁵. O‘zbekiston Respublikasida davlat tili o‘zbek tilidir. Aksariyat davlatlarda (Turkiya, Rossiya Federatsiyasi, Janubiy Koreya, Yaponiya, Fransiya, Germaniya va b.) mamlakatning ona tili davlat tili maqomidadir.

Til siyosati – bu tilning mavjud funksional taqsimoti va til quyi tizimlarini saqlab qolish yoki o‘zgartirish maqsadida umumiy, yangi til normalarini shakllantirish uchun davlat, partiya, sinf va jamoat guruhi tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan chora-tadbirlar majmui, siyosatlar va ularning maqsadlari⁶.

Ona tili — har bir elatning, [xalqning](#), millatning o‘z tili. Ona tili lug‘at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an‘analarini ifodalaydigan so‘z va tushunchalardan iborat bo‘ladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq⁷.

Dunyo davlatlari til siyosati borasida o‘zining alohida modellariga ega. Ko‘p millatli mamlakatlarda olib boriladigan til siyosati yanada murakkab til taraqqiyoti modellarini ishlab chiqishni va hayotga tatbiq etishni talab qiladi. Bu borada ko‘p millatlar istiqomat qiluvchi Rossiyadagi lingvistik holat va mamlakatda rus tilining roli hamda boshqa tillarga bo‘lgan e‘tibor alohida ahamiyatlidir⁸. Qayd etish lozimki, til siyosati borasida ishlab chiqilgan modellar doim yangilanishga muhtoj bo‘ladi. Chunki dunyo yuqori sur‘atda rivojlanib bormoqda, bu esa tilga ta’sir etmay qolmaydi. Tillar qanchalik globallashtirish talablariga moslashib, svilizatsiyaga yuz tutsa, uning mavqeyi nafaqat mamlakat doirasida, balki, jahonda ham yuksak nufuzga ega bo‘ladi. Til modellari rivojlanish strategiyalari yangilab borilmas ekan, uning maqomi pasayib, boshqa tillarning ta’siriga uchraydi.

O‘zbek tili. O‘zbek tili jahon lingvistik xaritasida qanday o‘rin tutadi? O‘zbek tili (O‘zbekcha) — [Oltay tillari](#) oilasining [turkiy tillar](#) turkumiga kiruvchi til. Ushbu til [O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga](#) ko‘ra davlat tili

hisoblanadi. O‘zbek tili ham barcha turkiy tillar kabi [agglutinativ tildir](#)⁹.

NATIJALAR. Keyingi yillarda til siyosati yangi bosqichga ko‘tarildi. Mamlakat rahbarining Birlashgan Millatlar Tashkiloti minbarida o‘z nutqini o‘zbek tilida so‘zlashi ham tilimizning xalqaro miqyosdagi mavqeyini yuqoriga ko‘tarish bilan bir qatorda uning tarbiyaviy maqomi ham yuksalib bormoqda, zero bu hodisa xalqimizning o‘z ona tili bilan g‘ururlanishi, unga bo‘lgan munosabatining ijobiy tomonga o‘zgarishiga sabab bo‘ldi. Bundan tashqari, o‘zbek milliy kurashining xalqaro sport o‘yinlari qatoriga kirishi undagi “chala”, “yonbosh”, “halol” so‘zlarining xalqaro iste’molga kirishi ham har bir o‘zbekning g‘ururlanishiga asos bo‘lishi bilan birga, ma’naviy-tarbiyaviy xarakter kasb etadi.

XULOSA. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, uzoq yillar o‘z yurtida ona tilida nutq so‘zlash huquqidan mahrum bo‘lgan xalq uchun o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi muhim tarixiy hodisa edi. Keyingi yillarda o‘zbekistonda til siyosatining yangi bosqichga ko‘tarilishi nafaqat mamlakatning rasmiy maqomini mustahkamlaydi, balki uning davlat tili sifatidagi mavqeyi jamiyat orasida milliy tilimizning rasmiy til sifatida tarbiyaviy maqomini ham oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda davlat tilining siyosiy, ijtimoiy mavqeyi atroflicha o‘rganilmoqda, biroq uning tarbiyaviy maqomi borasida ilmiy izlanishlar yetarli emas, shu ma’noda “o‘zbek tili”, “ona tili”, “davlat tili” tushunchalarining falsafiy, ma’naviy va ta’limiy ahamiyatiga doir tadqiqotlarga ham urg‘u berish davr talabidir.

Davlat tilining nufuzi va mavqeyini ko‘tarish bo‘yicha tizimli islohotlar olib borayotgan bo‘lsa-da, uning jamiyat ijtimoiy hayotidagi amaliy ahamiyatini qoniqarli deb bo‘lmaydi, shu ma’noda **shaxs ma’naviyati, tafakkurini o‘stirishda davlat tilining tarbiyaviy maqomini ko‘tarish mexanizmi tatbiq qilinsa, fuqarolarda davlat tili qoidalariga rioya qilish, uni hurmat qilish**

⁵ https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa

⁶ Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В.Ю. - М., 2006. - 312 с.

⁷ [O‘zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000. 58 b.

⁸ *Алматов В. М.* 150 языков и политика, 1917-1997. - М., 1997. - 191 с. *Михальченко В. Ю.* Языковая ситуация и языковая политика в Российской Федерации // Национальные языки в эпоху глобализации. - М., 2011. - С. 29-56.

⁹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa

falsafasi shakllanadi va til siyosati bilan bog‘liq islohatlar yanada samarali natijalar bera boshlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. uza.uz. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг 30 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.
2. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - С .61. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - 148 с.

3. Neuland E. Soziolinguistische Dimensionen (inter)generationellen Sprachgebrauchs // Vielfalt, Variation und Stellung der deutschen Sprache. - B.; Boston, 2013. - S. 209-223.

4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa

5. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000. 58 b.

6. Алнатов В. М. 150 языков и политика, 1917-1997. - М., 1997. - 191 с. 11. Михальченко В. Ю. Языковая ситуация и языковая политика в Российской Федерации // Национальные языки в эпоху глобализации. - М., 2011. - С. 29-56.

7. Zaripov R. Mustaqillik yillarida o‘zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm. Fil.fan.fal. dr.diss.avtoreferati. –Toshkent, 2021. 26 b.

